

СВИНЦОВЫЕ ТРИЛИСТНИКИ ИЗ ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО НЕКРОПОЛЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

На основании анализа материала и аналогий реконструируется новый тип погребальных венков, характерный для эллинистического некрополя Херсонеса. Венок состоял из основы (органической или металлической), на ней крепились «свинцовые цветы», которые окрашивались в красный цвет. Иногда рядом со свинцовыми деталями в данных венках использовались бронзовые листья. Использование натуральных цветов, ветвей и листвы растений в подобной конструкции очень вероятно, однако проверить это невозможно. Венки клались непосредственно на голову покойного. Погребения, в которых были зафиксированы следы от этого типа венков, подобны по основным элементам конструкции, обряда погребения, сопроводительному инвентарю. Все похороненные были лицами одного пола. Эти могилы существовали в городском некрополе около ста лет, с конца III по конец II в. до н. э. Очевидно, в то время часть населения города выделялась по религиозному, социальному или какому-то другому признаку, что отразилось в специфической форме погребального обряда, одной из характерных черт которого была особая форма погребальных венков.

R. V. Stoyanov

LEAD TREFOILS FROM THE HELLENISTIC NECROPOLIS OF CHERSONESE TAURIAN

On the basis of analysis of the material and analogies, a new type of burial chaplets, characteristic of the Hellenistic necropolis of Chersonese, is reconstructed. A chaplet consisted of the base (organic or metallic), to which «lead flowers» painted into red colour were attached. Sometimes, those chaplets included bronze leaves along with lead parts. The use of natural leaves, branches, and plants' foliage seems to be very probable in such a construction, but it cannot be verified. Chaplets were placed directly on the head of the deceased. Interments, in which the traces of chaplets of this type were fixed, are similar by the basic elements of the construction, burial rite, and grave goods. All the buried persons had the same sex. These graves appeared in the urban necropolis during one hundred years, from the second half of the III century BC till the second half of the II century BC. It is evident that, at that time, a part of the urban population was distinguished by religious, social, or other signs. This was reflected in the specific form of a burial ceremony, one of the lineaments of which was a special form of burial chaplets.

В.В. Дідик

НОВІ ЗНАХІДКИ КОЛА ВИЇМЧАСТИХ ЕМАЛЕЙ У ВОДОЗБОРАХ СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ ТА ДНІПРА

Розглянуто випадкові знахідки прикрас виїмчато-емалевого стилю на території Харківської та Черкаської областей.

За минуле десятиліття реєстр виробів східноєвропейських «варварських» емалей на теренах лісостепового Дніпро-Донецького межиріччя значно поповнився новими пунктами¹. Крім випадкових знахідок, виїмчато-емалеві прикраси неодноразово зафіксовані під час стаціонарних розкопок поселень та могильників пізньозарубинецького та київського типів у Шишиному-5, Приоскольському-2, Головіному-1, Занках, Рябівці-3, Картамишевому-2 тощо². Таким чином, пізньозарубинецько-київська належність емалевих прикрас не викликає ніяких сумнівів, про що вже неодноразово йшлося в спеціальній літературі³.

© В.В. ДІДИК, 2001

Мета цього повідомлення — публікація нових зразків виїмчасто-емалевого стилю та супутніх речей, які входять до комплексу емалевого убору першої чверті I тис. н. е. Добірка цих знахідок складається з двох підтрикутних прорізних фібул, чотирьох лунниць, чотирьох платівчастих трапецієподібних підвісок, знайдених за випадкових обставин на територіях Харківської та Черкаської областей.

Підтрикутну прорізну фібулу до фондів Зміївського краєзнавчого музею (шифр ЗКМ.ОСН. — 4072) передав А.Р. Карпов. Її виявлено в розмиві мисоподібного підвищення правого корінного берега р. Сіверський Донець, на північний схід від с. Черемушне Зміївського р-ну Харківської обл., біля присадибних ділянок в урочищі Кипляча гора.

Виріб зламано та деформовано ще в давнину, зберіглись лише корпус та ніжка. Корпус є комбінацією гранчастої рамки та трьох трикутних площин, з'єднаних у центральній частині колом, що складається з двох сегментів та двох бокових отворів. Трикутні площини оздоблені заглибленнями із заливками яскравої емалі червоного кольору. Корпус відділяється від ніжки прямокутним виступом завширшки 1,8 см. Висота та ширина гранчастої рамки відповідно 0,5 см та 0,3 см. Ніжка фібули в плані трапецієподібна, із заокругленим нижнім краєм. Її ширина — 3,1 см, висота — 2 см. У центральній частині є заглиблення, наближене до рівнобічного трикутника. Емаль у заглибленні відсутня.

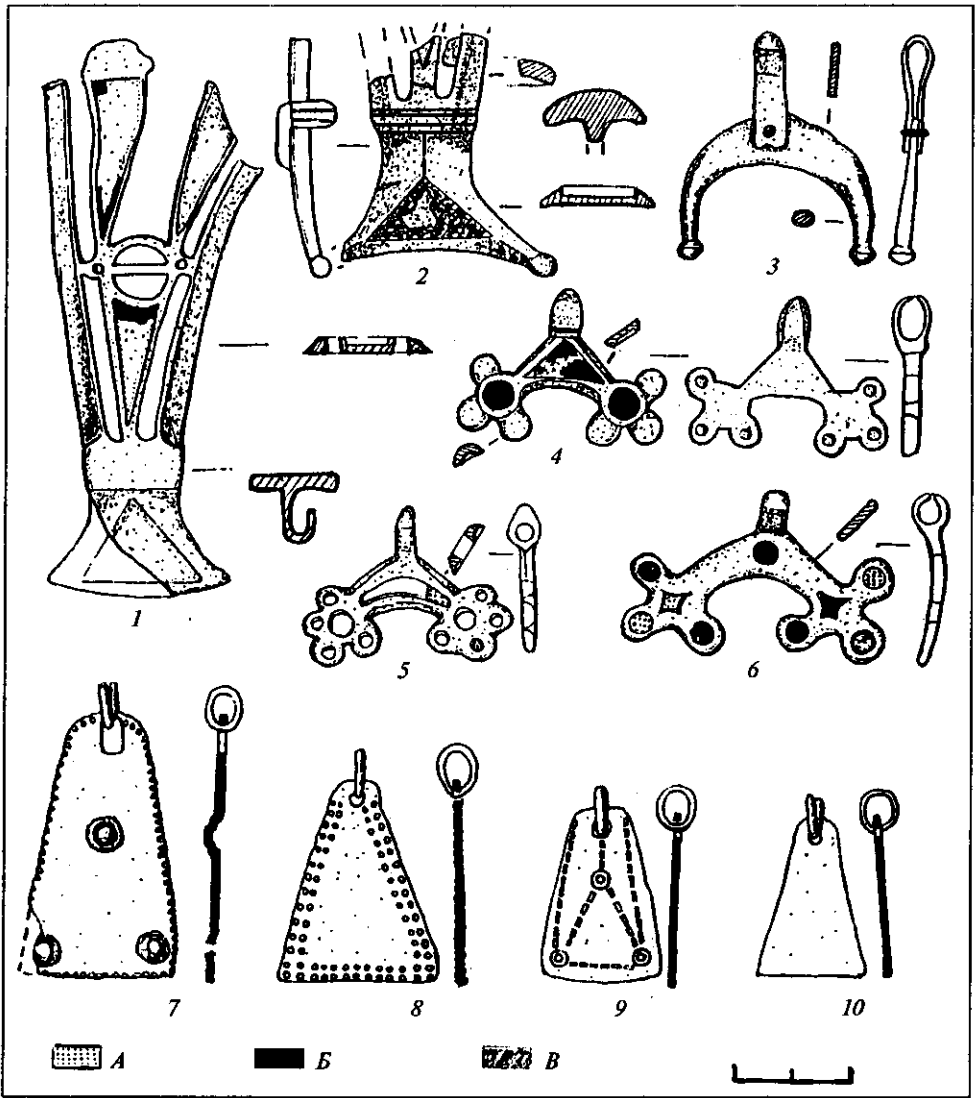
Поряд з фібулою виявлено фрагменти товстостінного ліпного посуду з домішками шамоту в тісті, окремі уламки чорнолискованої ліпної кераміки та пряслице із стінки чорнолискованої ліпної посудини. Спираючись на наявність характерного ліпного посуду, можемо припустити існування в урочищі Кипляча гора пізньозарубинського або київського горизонту.

Друга фібула подібної конструкції знайдена 1999 р. студентом історичного факультету ХНУ В. Тинкевичем на південь від городища салтівської культури поблизу с. Верхній Салтів Вовчанського р-ну Харківської обл. Від застібки збереглися частина корпусу та ніжка. Центральна видовжена площина корпусу має заглиблення; ширина гранчастих рамок та центральної площини в місці з'єднання з сегментоподібною перекладиною — 0,5 см. На перекладині викарбовано дві паралельні канелюри. Безпосередньо під перекладиною розміщується наполовину зламаний приймач для голки. Ніжка має трикутні обриси з гулеподібними потовщеннями на обох краях, один з яких відсутній. Ближче до краю розташована трикутна вставка з непрозорої зеленої емалі (рисунок, 2). Виріб носить сліди знаходження у вогні; на корпусі та ніжці помітні тріщини.

Найближчими аналогіями до описаних фібул у верхніх водозборах Сіверського Дінця можна вважати підтрикутні прорізні застібки зі скарбу на київському поселенні Шишине-5 та випадкову знахідку з Шарівки⁴. За межами Сіверського Подонеччя подібні фібули зафіксовані у Мошинському скарбі у Верхньому Пооччі, поблизу Старгородку у Нижньому Подесенні та в інших регіонах⁵. Згідно з хронологічною системою Є.Л. Гороховського, підтрикутні прорізні фібули репрезентують фазу Б (Межигірську), що належить до середини III — початку IV ст.⁶ Вишезгадані фібули із Сіверського Подонеччя скоріш за все датуються кінцем першої — початком другої чверті III ст., тому що з середини III ст. на теренах лісостепового Дніпровсько-донецького межиріччя з'являються прикраси черняхівського зразка, які кардинально змінили характер вбрання місцевих племен та доволі швидко витіснили із побуту прикраси виїмчасто-емалевого стилю⁷.

Решта знахідок — чотири лунниці та чотири трапецієподібні підвіски — походять з с. Коврай Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. Вони зібрані протягом п'яти років на розмитих водами Кременчуцького водосховища зсувах лівого берега, за 1 км на захід від села. Колекція речей складається з восьми екземплярів. Вироби зберігаються у приватній збірці у м. Харків.

Особливу увагу привертають суцільнолиті лунниці з емалевим декором. Довершеністю та старанністю у виготовленні відрізняється лунниця з трикутним корпусом та двома закінченнями у вигляді дисків з трьома півкульками. Вушко має рельєфний валик. Від тривалого користування верхня частина вушка протерта. На дископодібних закінченнях та корпусі наявні емалеві вставки насиченого червоного кольору. На зворотній частині лунниці, на півсферичних у перерізі півкульках, відлиті заглиблення-ямки. Загальна довжина прикраси — 3,7 см, висота — 2,8 см. Товщина корпусу — 0,4 см, внутрішній діаметр вушка — 0,5 см. На корпусі помітні невеликі

Предмети з виймчастими емаллями, знайдені у водозборах Сіверського Дінця та Дніпра:
 1 — Черемушне; 2 — Верхній Салтів; 3—10 — Коврай; А — жовта, Б — червона, В — зелена

грані (рисунок, 4). Описана прикраса знаходить близькі аналогії серед випадкових знахідок у Середньому Подніпров'ї (Малий Букрин та ін.), а також з підвіскою з пізньюзарубинецького поселення Жорновець у Верхньому Посеймі⁸.

Друга лунниця (рисунок, 5) має наближений до трикутника гранчастий корпус з наскрізним отвором у вигляді півмісяця, заповненим біло-жовтою емаллю. Кінці змодельовані у вигляді п'яти наскрізних кілець — чотирьох бокових малого діаметру та великого центрального. Кільця теж колись були заповнені емалевою пастою такого ж кольору, що і на корпусі. Вушко підвіски видовжене, масивне, з загостреним верхнім краєм. Загальна довжина лунниці сягає 3,8, висота — 2,9 см. Подібних паралелей в оформленні кільчастих закінчень такого типу мені не відомо, але прорізний отвір на корпусі є досить поширеним прийомом серед прикрас басейну Оки (Мошин, Щепилове), Південно-Східної Прибалтики (Махари, Руська Вєсь), Верхнього Подніпров'я (Тайманово), верхів'їв Дону (Борисоглібське-4)⁹. Зрідка лунниці з прорізами у корпусі трапляються на теренах Середнього Подніпров'я (Гута Комарівська)¹⁰.

Третя лунниця має видовжений корпус, що закінчується трьома дисками з емаллю (рис. 1, 6). Прикраса добре декорована емалевими вставками: круглим диском у центрі корпусу, ромбічними гніздами посередині закінчень-ріжків червоного

кольору, жовтою та червоною емаллю на дисках закінчень. Виріб деформовано (зігнуто) у вертикальній та горизонтальній площинах; вушко у верхній частині протерто від тривалого використання. Загальні розміри прикраси: ширина — 5 см, висота — 3 см, внутрішній діаметр вушка — 0,4 см. Лунниця має широке коло аналогії серед прикрас Середнього Подніпров'я¹¹.

Остання лунниця у конструктивному відношенні значно відрізняється від описаних вище. Її виготовлено з бронзової платівки, до якої за допомогою залізної заклепки приєднано довге вушко у вигляді зігнутої навпіл бронзової платівки. Корпус виробу витягнутий, місяцеподібний. У верхній частині він плескатий, а в нижній — округлий і закінчується двома біконічними гульками діаметром 0,5 см (рисунок, 3). Ширина виробу сягає 3,6 см, висота разом з вушком — 4,5 см. Подібні зразки, на відміну від суцільнолитих лунниць з емаллю, виготовлялись за допомогою кування та клепаання напівфабрикатів; вони відомі серед матеріалів пізньозарубинецьких пам'яток Йосипівки, Картамишевого-2, Рідного Краю-1, а також київських старожитностей, наприклад, з Глевахи¹². Їх датування не виходить за межі середини II — кінця III ст. н. е.

Чотири знахідки, які розглянуті нижче, репрезентують бронзові трапецієподібні підвіски, прикрашені штампованим та карбованим орнаментом. Перша є платівкою з двома отворами знизу та опуклістю у центрі. Край прикраси декоровано лінією штампованих крапок. До верхнього, майже прямокутного отвору приєднано бронзове кільце з двох обертів дроту (рисунок, 7). Загальна довжина виробу сягає 4,5 см, нижня ширина платівки — 3, верхня — 1,5 см.

Друга підвіска (рисунок, 8) прикрашена двома паралельними лініями штампованих крапок. У верхній круглій отвір продіте бронзове кільце. Розміри підвіски: довжина — 4 см, верхня ширина — 1, нижня — 3 см.

Поверхня платівки третьої підвіски (рисунок, 9) вкрита карбованими пунктирними лініями та трьома штампованими концентричними колами. У верхній круглій отвір продіте дротяне кільце. Загальні розміри виробу: висота — 3,2 см, ширина нижнього боку — 2,3, верхнього — 0,9 см.

Остання трапецієподібна підвіска має закруглену верхню частину з наскрізним круглим отвором, крізь який протягнуто дротяне кільце у два оберти. Виріб не орнаментований (рисунок, 10). Ширина нижньої частини платівки — 2 см, висота — 3 см.

Описані трапецієподібні підвіски знаходять численні аналогії серед подібних прикрас як у пізньозарубинецьких, так і київських старожитностях. Циркульний орнамент та штамповано-карбовані лінії зафіксовані на платівчастих виробих практично всіх регіонів поширення пам'яток першої чверті I тис. н. е. у Середньому Подніпров'ї (Селище, Білгородка), Дніпровському Лівобережжі (Лихачівка, Гочеве-1, Раківка); листові платівки без орнаменту більш типові для пізньокіївських старожитностей (Ульянівка-1, Виблі тощо)¹³. Однак сам тип трапецієподібної підвіски не може бути надійним культурним та хронологічним індикатором, тому що ці прикраси функціонують протягом значного відтинку часу в усіх археологічних культурах Дніпровського району та суміжних територій кінця I тис. до н. е. — I тис. н. е. Культурновизначальним, на мій погляд, є виключно декор, що дозволяє віднести всі підвіски з Ковраю до київської доби.

Таким чином, випадкові знахідки прикрас з виімчастими емаллями, опис яких подано, розширюють наші уявлення про географію поширення «варварських емалей» на теренах Дніпровського лісостепового Лівобережжя. До недавнього часу у суміжних зі степом областях течії Дніпра зазначені прикраси були відомі в Компанійцях та Сурській Заборі¹⁴. Знахідки з Ковраю доповнюють перелік зразків «варварських» емалей та дозволяють сподіватися на відкриття пам'яток «пізньозарубинецької лінії розвитку» у межах дніпровської заплави, знищеної водами сучасного Кременчуцького водосховища.

¹ *Обломский А.М.* Этнические процессы на водоразделе Днепра и Дона в I—V вв. н. э. — Москва; Сумы, 1991. — С. 20, 21; *Дідик В.В., Любичев М.В.* Прикраси з виімчастими емаллями у басейні Сіверського Дінця: нові знахідки // АЛЛУ. — 1998. — № 1—2. — С. 50—52; *Левченко Д.И.* Об одной находке круга древностей с выемчатыми эмаллями // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996. — С. 51.

² *Терпиловский Р.В.* Новые исследования памятников первой половины I тыс. н. э. в Сумской области // Проблемы археологии Сумщины. — Сумы, 1989. — С. 54, 55; *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 20, 21.

³ *Даниленко В.М.* Пізньозарубинецькі пам'ятки кийівського типу // Археологія. — 1976. — Вип. 19. — С. 71—82; *Терпиловский Р.В., Абашина Н.С.* Киевская культура (свод археологических источников). — К., 1992. — С. 72; *Гороховский Е.Л.* Хронология украшений с выемчатой эмалью Среднего Поднепровья // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 34.

⁴ *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 178. — Рис. 54.

⁵ *Корзухина Г.Ф.* Предметы убора с выемчатыми эмальями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье // САИ. — 1978. — Вып. Е1-43. — С. 71, 83. — Табл. 7; 8; 25, 3, 5; 17; 18.

⁶ *Гороховский Е.Л.* Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. лесостепного Поднепровья и Южного Побужья. : Дис.... канд. ист. наук. — Киев, 1988. — С. 111—117.

⁷ *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 25.

⁸ *Корзухина Г.Ф.* Указ. соч. — Табл. 8—9; *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 20.

⁹ *Корзухина Г.Ф.* — Указ. соч. — Табл. 8, 8; 25, 6, 7; *Мулкэджанян Я.П.* Поселение Борисоглебское-4 в Прихоперье // Археологические памятники Верхнего Подонья первой половины I тыс. н. э. — Воронеж, 1998. — С. 172—179. — Рис. 9.

¹⁰ *Корзухина Г.Ф.* Указ. соч. — Табл. 8, 8.

¹¹ *Корзухина Г.Ф.* Указ. соч. — Табл. 8, 9. — С. 63—73.

¹² *Телегін Д.Я., Беляєва С.О.* Пам'ятки ранньослов'янського часу на Орелі // Археологія. — 1975. — № 18. — Рис. 2, 20; *Терпиловский Р.В.* Новые исследования памятников III—IV вв. в Среднем Поднепровье // Тр. V МКАС. — К., 1988. — Т. 4. — Рис. 1; *Дідик В.В., Любичев М.В.* Прикраси з виємчастими емальями. — Рис. 1, 3.

¹³ *Корзухина Г.Ф.* Указ. соч. — С. 42; *Савчук А.П.* Поселение зарубинецкой культуры в поречье р. Трубеж // МИА. — 1969. — Вып. 160; *Терпиловский Р.В.* Ранние славяне Подесенья III—IV вв. — К. — Табл. 12, 3; 7.

¹⁴ *Рудинський М.* Археологічні збірки Полтавського музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 54, 59. — Рис. 2, 2; *Обломский А.М.* Этнические процессы... — Рис. 54.

Одержано 03.08.1999